

Адам Зајајевски

БУНАР ИСТОРИЈЕ

Повратити прошлост – то је сан уписан у Кавафијеву поезију, као касније и у чудесном, амбициозном и неуспелом пројекту Езре Паунда, да обнови све културе света или, другачије, мада истом снагом – тријумфално – у циклусу романа Марсела Пруста, или, још другачије, у есејима Валтера Бенјамина. Повратити оно што се не да повратити, чежњу за спасењем огромног богатства историје, које не чине само велике битке, епохалне победе и срамни порази, већ пре свега милиони људских живота, гестова, милиони љубави, милиони туга, милиони сусрета и растанака, и уметничких дела, која су их верно пратила. Повратити прошлост – с обзиром на то да је садашњост ништавна, а будућност само за фанатике неке од идеологија.

Отприлике, као кад би европски модернисти, усхићени проналаском фотографије, хтели да технику фотографије врате уназад и фотографишу целокупну људску историју од стране њихове интимности, њихове интелигенције (Паунд), њихових обичаја, али не као етнолог, хладно, већ као уметници, истовремено нежно и иронично. Слично – мада и другачије – Чеславу Милошу и његовом учењу названом постулат *αιδοκαϊασις*, спасење свих и свега што је постојало. Немогућ постулат – жив унутар модернизма, можда као реакција на брзу еволуцију европских друштава која радо okreћу леђа некадашњем свету. Збигњев Херберт, веома заинтересован за живу прошлост средоземне културе, такође спада у ексклузивни клуб спасилаца давнашњег света.

Спасити оно што је постојало – сјајан програм који уопште не брани прошлост, не идеализује прошла времена, само настаје из жеље, да заустави омамљујуће богатство људске разнородности. Утопистичка жеља – мада без ње не би постојала велика књижевност. А Кавафи је један од њих, један од спасилаца оног што је прошло, један од најсјајнијих спасилаца – јер је био феноменално припремљен за тај задатак, обавештен о античкој историји као мало ко, делимично лоциран у њој, као његов град, Александрија, чије су улице, сокаци постојали још у античко доба, као и сенке неких кућа, чији крици се разлежу у поноћ, силуете неких пролазника. Кавафијеве ноћне шетње нису само то, можемо да погађамо да ли су полуеротски, полумеланхолични ловови, а такође ловови последњих, већ стишавајућих одјека антике. Каткад се појављује и бог – као у лепој песми „Јоника“; Кавафи није религиозан песник, мада су у неким делима записани трагови откривења. Читалац има утисак да религијско откривење верно прати историју Грка – слично као у јудаизму, богови се не обраћају појединцима из разних земаља и језика, само су заинтересовани за неки конкретан народ. На пример – у песми „У цркви“ из 1912. године: „Кад у цркву Грка ступим... / Моје мисли враћају се слави наше расе, / величини нашег византијског насљеђа“ (превео Слободан Благојевић), тешко је отети се утиску да овде религија не дотиче песника, већ патриотизам свих етапа грчке историје.

Читање песама Константина Кавафија прати ме већ много година и сваки пут ошамућује ме својим богатством – а такође задивљује различитошћу. Кавафи је у извесном смислу био песник отпадник, песнички дисидент – због тога што су интелектуалне или интелектуално-епске, рационалне вредности код њега доминирале над чисто лирским импулсом, мада га никада нису потпуно потиснуле. Најсјајније Кавафијеве песме су мање или више развијена наративна дела, у којима пребива бисер лирског тренутка. Песници чистог лиризма (има ли таквих?) имају настављаче, усмеравају друге на писање, на надметање с њиховим песмама, доприносе трајању поворке поезије, исте поворке поезије која је својевремено кренула управо из Грчке, донекле као Дионизијева или у случају нашег песника пре као – Аполонова поворка. Међутим, Кавафи не може да има ученике. Можемо да му се дивимо, треба да му се дивимо, међутим тако необичан, тако индивидуалан модел поезије не може да инспирише друге песнике, у сваком случају не у смислу кретања даље истим путем. Тај пут завршава се Кавафијем.

Примера ради тешко је пронаћи другог писца, који би тако иронично и истовремено нежно опевао историју своје заједнице, историју бројчано малог, али неизмерно важног народа за наш идентитет и историју великог језика. Уз то никада није престао да буде песник универзалног утицаја, и због тога што је тај мали народ био дуго времена депозитар – ако не и проналазач – тог општег. Како је добро бити Грк, чак ако тај сјајни универзални тренутак изискује археолошки приступ. Управо у томе се састоји дилема савремених грчких песника, којима у ситуацији наследника великог блага – можемо да завидимо! – мада блага, које је утонуло у воде далеке прошлости и треба бити изврстан ронилац, да би га непрестано изнова налазио на променљивом морском дну, које резбаре невидљиве струје. У Европи не недостају песници који посежу за историјским мотивима. Постоје многи и у нашој традицији, посебно у романтизму – о чему Кавафи по свој прилици ништа није знао. Стога је ситуација грчких песника неупоредива с полазиштем песника других земаља и језика. На веома читљив начин дилему новогрчке поезије изразио је у следећој генерацији Јорго Сефери – како се вратити сјајној и удаљеној прошлости, али не у антикварном виду, као што се историји враћају погрбљени професори, већ, рецимо, на младалачки начин, с ентузијазмом, не у библиотеци, већ у морском заливу, пловећи кајаком (онако како се догађа у „Асинском краљу“).

Још је Кавафи одмеравао себе тим изазовом, пронашавши потпуно нов модус писања о историји. И, бејаше другачији. Сефери је то схватио и негде изнео да му прихватање дела александријског песника, проглашавање мајстором, није пало лако. Чини ми се, не због тога што није видео величину тог дела, већ једноставно због тога што га је заклањала „епскост романописца“ многих песама мајстора из Александрије.

Кавафи је донекле био дисидент поезије, а истовремено пада нам на памет да је хтео да буде као песници главне лирске струје – односно, хтео је да говори директно – и бивао је лиричар у неким песмама типа исповести. Мада, то нису његова најбоља дела. Непосредност није била његова најјача страна, били су му неопходни дистанца, посредовање, анегдоте, чак топла иронија (не обавезно оксиморон).

Добро нам је познато, с обзиром на то да је документовано, да је пажљиво читао неке француске и енглеске, од себе старије песнике. Такође нам је познато да је у младости покушавао да пише песме на енглеском, којим је савршено владао.

Млади Кавафи налазио се у парадоксалној ситуацији: с једне стране, био је позни наследник велике традиције и класичног језика, а с друге, био је становник провинцијског града, удаљеног од европских центара, града у ком се свашта догађало. Сећам се да ме је, када сам својевремено читао о њеној историји, шокирала информација да је Александрија у античко доба по величини и значају заостајала само за Римом, а да је у тренутку када се тамо јула 1798. искрцао Наполеон на челу експедицијског корпуса, била рибарско село! Сто година касније био је то поново велики град, с тим што се Кавафи налазио у типичној, нама добро познатој ситуацији провинцијалца, који сваког месеца с напетом чека књижевне часописе и вести из Париза и Лондона.

Ако узмемо у обзир песнике које је читао млади Кавафи (рођен је 1863. године), осим Роберта Браунинга – поуздано знамо да га је озбиљно студирао – међу раније рођеним писцима, а касније од Браунинга (1812), свакако ћемо наћи Верлена (1844) или Оскара Вајлда (1854). Последња два имена наводе нас на извесну естетску тенденцију, односно на *Decadent movement*, како то називају Британци, на декадентски покрет чији су протагонисти били песници оба поменутог језика – енглеског и француског.

У најпознатије стихове које су написали декаденти спада почетак Верленове песме: „Je suis l'Empire à la décadence, / Qui regarde passer les grands Barbares blancs / En composant des acrostiches indolents / D'un style d'or où la langue du soleil danse“, што у веома архаичном Мирјамовом преводу, који је наслов песме превео са „Немоћ“, звучи овако: „Ја Империја уочи велике агоније, / Која видећи како иду Варвари бели, / Саставља акростихе истанчане, нехајне, / У стилу златном, где немоћ снених сунца посрће.“

Господа признају да има нечег привлачног у замишљању Кавафија како чита заруменелих образа европске декаденте и констатује – „ја имам више материјала од вас, париских и лондонских песника, с вашим империјама новијег датума, с вашом меланхолијом, вашим каприцима; завршетак је мој домен, а не ваш, одузећу вам тему, јер више од вас имам шта да кажем.“

Ако је тако, показало би се да то што је за песнике европских метропола уморне од живота била лака интелектуална забава, малчице поза, оно што је у Француској проистичало из меланхолије након пораза у рату с Прусима, који је током више деценија одредио интелектуалну климу Париза, за становника Александрије постало је кључ који отвара приступ необично богатом историјском материјалу, бројним људским драмама. Верлен је у тренуцима сплина упоређивао своју меланхолију са судбином хипотетичког царства издубљеног у средини и угроженог од стране варвара (политичко читање тог стиха морало би да се надовеже на Француску, коју угрожава Бизмаркова Немачка). Античка Александрија ипак би допремала Кавафију, скромном чиновнику Министарства јавних радова, другачије асоцијације него Париз Верлену („престоница деветнаестог века“) – доведши га на крају до најсјајније песме „Очекујући варваре“, песме, чије се травестије и одједи могу наћи у многим књижевним делима, романима и поемама.

Напоменимо да је оно што је за декаденте, симболисте тонило у маглама песничких недоречености – тек енергични руски акмеисти или амерички имажисти повратили

су поезији живост опипљивости – за Кавафија је одједном блеснуло конкретношћу: у песми „Дионисова свита“, на пример, вајар Дамон размишља о томе коју ће награду добити од владара Сиракузе: „Три талента одлична је свота.“ Коначно ће моћи да живи као имућан човек... Занимљиво је, међутим, да Кавафи не осуђује вајара као поткупљивог човека, као надничара – већ да на психологију уметника утичу веома различити, често супротни мотиви и очекивања, нижи и виши. Слично се догађа у песми „Дарије“, коју је анализирао Милош у *Сведочанствима поезије*. Песника Ферназа забрињава приближавање Римљана, нова вест о њиховој инвазији, која га одваја од песничког рада, на који на часак заборавља, али му се након извесног времена тема оде коју пише враћа, упорно враћа и надахнуће и Ферназ: „охол и као опијен мора да је био Дарије“, то је тако добро говори о ондашњим Римљанима. Код Кавафија постоји и једно и друго, и више и ниже, страх, конформизам, неважност, такође и са тим хемијски повезан песнички дар, истовремено себичан и несебичан.

Према томе, замислимо Кавафија, који можда седи на клупи у близини славне старе луке у Александрији, чита Верленову песму о империји „уочи великог умирања“ и у тренутку изненадног песничког сазнања види, разуме, да је то његова тема, да нико од њега неће боље испунити жив, људски и хуманистички садржај онога што је садржано у Верленовој песми, да се ту отвара сјајан и дубок бунар историје, бунар, у који се треба опрезно спустити, да би угледао давну Александрију, срео њене становнике, очешао се о Антонија и Клеопатру, видео давнашњи хеленистички свет, све градове и краљевине створене након победничког Александровог похода, који су се након периода сјаја и величине неизбежно претварали у рушевине, у истинску, а не само књижевну декаденцију, који су пре или касније постајали плен Римљана, античких Пруса.

Видети живу прошлост, која се не своди на историозофске формуле, на суве констатације из уџбеника историје. Видети градове и краљевине, али и људе, пре свега људе, давне хришћане с њиховом већ ослабљеном вером, с обзиром на то да се помешала с хеленистичким скептицизмом, и последње пагане, који сматраше себе рафиниранијим од хришћана, видети старе аристократе и младе песнике, углађене дворјане и неотесане војнике, описати лукаве конформисте, који су преживели само захваљујући мимикрији и ситним преварама. Међутим, чак ни те симпатичне преведјанце Кавафи не осуђује, над његовим делом уздиже се ореол опроста, не обавезно хришћанског.

Видети цара Јулијана Апостату, који је мрзео хришћане и прижељкивао повратак античких богова, међутим – како није познавао, а није ни могао да познаје Хегела – није знао да нема повратка превазиђеном, тако да је постао предмет подсмеха Грка, софистичких становника Антиохије, који више ништа не узимаше за озбиљно; да види истог Јулијана, који је погинуо на самом почетку своје владавине у неуспелом походу против Персијанаца, оставивши за собом само сећање, траку у дебелој књизи грчке и римске историје – јунак свих оних који су се скептично односили према хришћанству. Сићи у тај животворни бунар и видети Грке из хеленистичке епохе, јер су га они највише интересовали, јер су они више од Атињана златног века били његови јунаци, и описати како су лепо губили. Кавафи је у приличној мери песник неуспеха, али елегантних, достојанствених, готово славних неуспеха, пораза назначених стоичком

равнодушношћу и естетским чарима, песник губитника, али не губитника захваљујући властитој кривици, већ потучених, који су били суптилнији од освајача, мудрији, који су говорили архијезиком, грчким језиком, који је након експедиције Александра Великог постао свеопшти језик – *коине*. Он је песник пораза, измака, али не ламента, јер је избегавао тужбалице. У томе је изражена лукавост, грчка лукавост, која нам је позната још из *Одисеје*. Заменили пораз тријумфом није мала ствар.

Он је песник губитника, али доминира над победницима – као што се збива у једној од најзначајнијих Кавафијевих песама, „Бог напушта Антонија“ (мада, ту није реч о Грку, већ о Римљанину). Грци, потучени у бици, побеђивали су на другом пољу – јер су образовани Римљани често писали на грчком, Марко Аурелије написао је своја бесмртна размишљања насловљена *Самоме себи* на Херодотовом језику. Грци су изгубили, уништио их је братоубилачки Пелопонески рат, њихови градови изгубили су сваки политички значај, њихове улице обрасле су травом, храмови опустели, постали су вазали Рима, мада су синови богатих римских породица одлазили на обавезно школовање у Атину како не би били сматрани варварима.

Кавафијева поезија је велика химна у част цивилизације, написана у част тог несвакидашњег дара, дара језика, маште, метафоре, интелигенције, ироније и саосећања, дара који не уништава смрт и поразе, већ им придаје достојанство – и трајност човекове егзистенције, ако је исприповедана, ако нађе свог Хомера или Пиндара. Или, Кавафија.

Побеђени обично сматрају да морално и културно доминирају над победницима, да су бољи од њих. Ми људи не умемо да губимо, немамо то у генима, једноставно не умемо да прихватимо пораз, да га прихватимо, именујемо и преболимо, већ га само приписујемо смутњи, заверама и подлости оних који су нас победили. С тим што себи приписујемо моралну, филозофску, религијску победу – у сваком случају невиђену. Том феномену посветио је веома оригиналну књигу немачки историчар Волфганг Шивелбуш (*Die Kultur der Niederlage* или у енглеском преводу *The Culture of Defeat*). Садржи три поглавља: о поразу америчког Југа у грађанском рату са Севером, о поразу Француске у рату с Прусима 1870. године и, најдуже, о капитулацији Вилхелминове Немачке у Првом светском рату. То је савршен рад који показује колико је психологија побеђених друштава инвентивна, како она, уопште, гледају с висине на победнике, како успевају да докажу да су доиста заслужила победу. Једино недостаје поглавље о нашој земљи, о окупираној Пољској, која је кроз личности својих песника и мислилаца, као и обичнијих личности својих грађана такође омаловажавала освајаче и себи приписивала изузетне метафизичке заслуге, мисије и задатке, закључно с месијанизмом.

Неко ће рећи да је Кавафи ипак живео у време препорођене, независне Грчке! То је истина, међутим то је била слаба држава, мучена бедом, корупцијом, слабошћу администрације и војним поразом: у рату с Турском 1897. године и у трагичном рату, такође с Турском, не више отоманском, у периоду 1919–1922, који је окончан поразом грчке стране и погромима Грка – становника Мале Азије – и на крају њиховим пресељавањем у континенталну Грчку (етничким чишћењем). Препорођена Грчка била је само сенка некадашње Хеладе. Кавафи је у својој Александрији – која је тада била део Египта, иначе тада под контролом Британаца – посматрао издаље трагичне догађаје у Малој Азији, издаље, али и с очајањем.

Осим тога – и то је важније – Кавафи није посматрао дугу историју Грка преко школских уџбеника, ни преко гледишта грчке владе, већ је оцењивао на основу властитог живота, властитог пораза, властите меланхолије. Меланхолија је увек приватна, мада може бити и добро мерило ствари.

Одавно сам се питао како то да се у Кавафијевом делу, које максимум своје изванредне поетске енергије посвећује својеврсном улепшавању – и приватизовању – ланганог пропадања Грчке, не налази ниједна песма, дословно ниједна (осим ако нешто нисам опазио), која би се надовезивала на скоро четиристогодишњу окупацију, како од стране Отомана, тако и Турака, како континенталне Грчке, тако и хеленских острва. Готово четиристо година, рачунајући од пада Константинопоља и византијског царства (коме је Кавафи посветио велику пажњу), Грчка, сјајна Периклова и Платонова земља, сведена је на улогу запуштене, бедне турске провинције, одсечене од Европе и њеног генија, њених открића и проналазака, нема и немоћна провинција. Атина се под турском окупацијом претворила у мали, прљви градић, док су се фрагменти фризова Партенона ваљали у блату (један њихов део спасао је лорд Елџин). Чини се да је понижење током та четири столећа било веома дубоко, веома болно, да је могло за Кавафија постати песнички материјал. Елеганција његовог пера није могла да се упрља тако вулгарном темом. Другачије ствар стоји с Римљанима, који су знатно раније освајали хеленистичке градове и краљевине – на крају крајева, Римљани су били образовани људи, познаваоци грчке традиције.

Штавише, и то је истинска тајна, Грчка, која је показала нама, унуцима западне традиције, шта могу бити поезија и филозофија, која их је за нас створила и дефинисала, под турском окупацијом такорећи потпуно је умукла. Практично гледано, грчка књижевност тада се нашла у стању дубоке успаваности, из које се пробудила тек у тренутку када је земља повратила слободу у првој половини XIX века (занимљиво је да је у Пољској, земљи са знатно млађом културом, било другачије, губитак независности довео је до процвата поезије и маште).

Међутим, у новој, васкрслој Грчкој, постојали су озбиљни проблеми: дуготрајна ћутња високе књижевности довела је до тога да се није знало којим језиком треба да пишу новогрчки песници и писци, а такође и новинари. Могли су да бирају или стари, хијератски, литургијски и акадаемски грчки, дефинисан као „чист“ (*καθαρεύουσα*), или говорни, жив, демотички језик, чија граматика се током свих оних векова поједноставила, који је усвојио многе турске речи – што је за пуристе било недопустиво, скандалозно. Међутим, то је била чињеница. Спор међу поборницима обеју опција трајао је скоро сто година и у Кавафијево време био је још увек интензиван (компромисно решење представљала је синтеза оба та језика, у различитим размерама – упражњавао ју је и наш писац).

Па ипак, вратимо се основној ствари, питању темељних мисаоних праваца Кавафијевог стваралаштва, питању реконструкције давнашњег света. Повратити прошлост – да, то је племенит циљ, али и малчице застрашујући, јер прошлост нас може прогутати, као мочвара. Јер се и од прошлости треба ослободити. Менталне операције, које се односе на велике планинске ланце прошлости, ангажују целокупно наше биће и постављају нас пред дилему – ко смо, да ли смо слободни или је наш живот пре две

хиљаде година заувек детерминисан и написан. Другачије стоји ствар с историчарем, који проучава давнашњу епоху: што је боље упозна, интелигентније ће извести миса-она скраћења, без којих нема историје као хуманистичке дисциплине, захваљујући чему ће бити слободнији као човек (мада и он може за то да плати одређену цену). Међутим, поезија не само што истражује, већ као универзитетска историја сазнаје, такође предлаже одређен перформанс, радњу, извесни „плес“ и тим плесом предлаже писцу и читаоцу моделе живота. При чему се песников „перформанс“ уобличије у стих, због чега ће песници, ако их упитате о чему сањају, рећи – о писању следеће песме, о обнови узора.

Задатак кога се подухватио песник из Александрије био је унутрашње несагласан. Можемо да мислимо да су песме хомосексуалне природе у тону потпуно другачије, да управо захваљујући томе треба да служе ослобађању од тежине масивне историје. Међутим – по мишљењу писца ових редова – хомосексуалне песме су уметнички знатно слабије, често су отворено сентименталне у мери која не одговара песничком рангу њиховог аутора. Према томе, да ли су могле да обаве своју функцију? А можда је управо њихова наивност требало да служи „подмлађивању“ и писца и читаоца? Или је пак ослобађање, напуштање фасцинантне тамнице историје служило нечем другом, не еротици, већ да су историјске песме представљале солидну основу Кавафијевог дела, јер су у њима присутни бројни елементи диверзијске ироније, диверзијски знаци питања, премештање значења. Определио бих се за потоње. Мада су, можда, ту битнији они тренуци лиризма које сам раније помињао. Јер они су, премда их је тешко дефинисати, најстарије оружје песника; Кавафи у историјским песмама подсећа на неког ко се с историјом игра даме. Тако добро ју је упознао да је могао да ризикује покрете пред којима би се повукли професионални историчари, спутани академским прописима. Он је слободан. Не може да промени ток историје, не може да призна Грцима победу, међутим победницима може да поквари осећање тријумфа.

Кавафи је углавном писао о поразу, мада је као песник однео величанствену победу – добро документована историја лаганог раста његове песничке славе, чији су гласници у почетку били британски писци и песници, а такође и Маргерит Јурсенар, апсолутно је фасцинантна. Такође и неизмерно благотворни.

Оно што је велико, вредно, не може да пропадне, због жеље за исказивањем (тешко је позвати се на контрапримере, о којима ништа не знамо). Јер, кад је Кавафи 1933. године умирао, за њега је знала само шачица пријатеља из Александрије и Атине. Не знамо да ли га је последњих дана пратила горчина. Дискретни песник није бринуо о слави. На дискрецију мора да га је наводио и хомосексуални карактер многих његових песама. То што је његово стваралаштво универзално доступно на најразличитијим језицима мора да радује срца љубитеља песничког умећа.

При чему није само дело, нити су само песме дочекале опште признање већ се и личност песника уклопила у колективну машту. Кавафијева усамљеност, његове ноћне шетње улицама Александрије, његова равнодушност према песничкој слави, истрајан, веома стрпљив рад на песмама, установљење канона дела прихваћеног од стране писца, коначно – смрт, која је уследила тачно на седамдесети рођендан, као да ју је испланирао перфекциониста, естета – све то се уклапа у легенду необичног ствараоца

и увећава мит његовог града, тајанствене Александрије. (Не заборављам ни то да је Кавафи постао најправоснажнији заштитник писаца хомосексуалне оријентације.)

Многи ходочасте у Александрију само зато да виде песникову кућу у Лерсјушовој улици. Мада, доживљавају извесно разочарење, као и увек у таквом случају. Оно што сусрећемо у поезији, у машти и што спада у елементе мита, не налази потврду у емпијској стварности, у четворомилионском, баналном савременом египатском граду.

Међутим, ипак нам остају све бројнија издања Кавафијевих песама на разним језицима. Има и дискусија на тему квалитета и верности тих превода, мада је и поред тога очигледно да је Кавафи песник чији се глас не губи у преводу. Ни дебате о томе нису најважније. Једно је наше памћење песама, чак и најпрецизније, а сасвим друго утисак који остављају у нама, када им се враћамо. Када су пред нама. Увек у њима налазимо нешто изненађујуће, увек нас изнова усхићује необична повезаност интелигенције и лиризма.

Један од првих преводаца Кавафија на пољски језик био је Зигмунт Кубјак. Касније су се појавили изврсни преводи Иренеуша Кање и Јацека Хајдука. Међутим, нека ово излагање заврши превод¹ раније поменуте песме „Бог напушта Антонија“:

*Када се изненада, у јоноћ, зачује
како пролази невидљива поворка
са сјајном музиком и тласном песмом –
своју судбу што те издала, своја дела
што нису успела, своје живоћне планове
што су сви оманули – немој бескорисно оилакивати.
Као да си спреман годинама, као јунак,
ујући јој поздрав, Александрији која оглази.
А поврх свега, немој се заваравати, не реци како је
то био сан, како те је слух преварио:
немој се сјуштивати на шако залудне наде.
Као да си спреман годинама, као јунак,
као што теби одговара што си био заслужан шаковој једној прага,
одлучно прићи прозору
и слушај с узбуђењем, али не
преклињући и шужећи појући кукавице,
као своје последње задовољство слушај звуке,
сјајне инструменте шајновиће дружбе,
и ујући јој поздрав, штој Александрији коју јубиш.*

(С пољској превела **Бисерка Рајчић**)

¹ С обзиром на превод текста с пољског, користим превод песме Ксеније Марицки Гађански. (Прим. прев.)